

Ampt Epe

Nr 121 – december 1997

REDAKTIE: Th. te Riele-ter Laak, Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen,
telefoon 0578-571304

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE' HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe

Lidmaatschap f 22,50 per jaar

Bestuur:

Voorzitter:	W. Terwel Apeldoornseweg 41 – 8172 EH Vaassen Telefoon 0578-571455
Sekretaresse:	Th. te Riele-ter Laak Dorpsstraat 12 – 8171 BP Vaassen Telefoon 0578-571304
Penningmeester:	W. van Putten Hoofdstraat 80 – 8162 AL Epe Telefoon 0578-613579
Leden:	M. Endendijk J. C. Kreffer

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 0166-2023

Adel, ridderschap en (ambts)jonkers in het ampt Epe

Inleiding.

In dit artikel wordt getracht de bovengenoemde groepen in kaart te brengen. Het betreft de periode voor 1795.

Gebruik werd gemaakt van het werk van resp. Mevr. De Winter (1) en baron d'Ablaing van Giessenburg (2), en van dhr. Verstegen (3) en tot slot eigen onderzoek en collectie. (4)

Voorafgaande aan de behandeling van de groepen en personen in het ampt van Epe wil ik eerst enige uitleg geven.

In de Middeleeuwen ontstond de oeradel, later kwamen daar de ministerialen bij. Deze laatste stand ontstond uit de dienstlieden die zo genoemd werden vanwege hun dienstbaarheid aan de heer van het land; in ons gebied de graaf later hertog van Gelre.

NB: Dienstlieden dient men niet te verwarren met horigen; deze hadden een lagere status.

Uit de ministerialenstand kwamen ridders; zij werden later de ridderstand.

Aan het eind van de Middeleeuwen is er minder verschil tussen de oorspronkelijke oeradel en de ridderschap. Later was adel automatisch lid van de ridderschap en soms andersom. In de 15e eeuw worden in de talrijke verbondsbrieven, opgemaakt door ridderschap en steden voor de vier kwartieren van Gelre, in feite geen verschil meer gemaakt. Wel wordt de oeradel meestal als eerste genoemd gevolgd door de ministerialen.

Geleidelijk sloten de gelederen en werd het moeilijker om als dienstman lid te worden van de ridderschap; eind 16e eeuw/begin 17e eeuw vormde de ridderschap een gesloten stand. Zij werd geleidelijk synoniem met het hedendaagse begrip "van adel".

De Veluwe ridderschap.

In de Middeleeuwen trok de richter van Veluwe één of twee maal per jaar over de Veluwe. In ieder ampt werd een rechtdag gehouden; de welgeboren dienstlieden werden genodigd om plaats te nemen en te helpen het recht te vinden. Deze welgeboren dienstlieden dienden vier grootouders te hebben die ook welgeboren waren.

In 1532 besluit hertog Karel van Gelre dat alleen adellijke geërfd in het landgericht mochten plaats nemen. Voor het begrip geërfd dient men hier dienstlieden te lezen c.q. leden van de ridderschap/adel.

In het begin heerste onduidelijkheid; immers wat was adellijk. Was je welgeboren dienstman en had je een „adellijke” levenswijze dan was je in feite

gelijk aan de ridderschap of adel. Onder een adellijke levenswijze werd verstaan dat men zijn geld niet met handenarbeid verdiende.

NB: De familie van Isendoorn à Blois verpachtte bijv. papiermolens; dat kon. Indien zij echter zelf papier zouden zijn gaan scheppen was dat niet adellijk.

In de tweede helft van de 16e eeuw worden voor het eerst lijsten opgemaakt: in 1583 wordt door het Kwartier van Veluwe een lijst van Veluwse „Jonkers” aan de griffier van het Hof van Gelre gegeven.

NB: Met jonkers werd hier de leden van de samengesmolten ridderschap bedoeld.

Wilde men op de lijst van jonkers komen dan diende men enig bewijs van adel te overleggen. In de beginjaren was er derhalve enige onduidelijkheid: schriftelijke bewijzen konden niet altijd direct worden geleverd. (In het vervolg van dit artikel zullen we dan ook zien dat dit consequenties had voor de familie van Dompeler).

Later volgden nieuwe reglementen aangaande de Veluwse Ridderschap.

In de 17e eeuw werd o.a. bepaald dat degenen die met de Spanjaarden heulden uitgesloten werden, ook diende vanaf 1631 te worden bewezen dat er al lidmaatschap van de ridderschap was voor 1500.

Veel ingrijpender was het besluit van 1617, waarin vastgelegd werd dat alleen zij die van de gereformeerde (NH) religie waren toegelaten werden tot de ridderschap; dit had gevolgen voor de RK-familie Van Isendoorn à Blois.

De leden van de Veluwse ridderschap werden veelal jonkers genoemd; maar zoals we nog zullen zien sierden ook niet leden der Ridderschap zich met deze „titel”.

De leden der ridderschap waren vrijgesteld van de zg. herendiensten, klokkeslag en inkwartiering, maar niet van de grondbelasting (schatting, later verponding genaamd).

De ridderschap was samen met de vertegenwoordigers der steden betrokken bij de uitzetting van deze grondbelasting.

Ambtsjonkers.

Naast de ridderschap werd er vanaf het eind der 16e eeuw ook gesproken over ambtsjonkers. Om als ambtsjonker te worden aangemerkt diende men tenminste 20 jaar te zijn, stammen uit een riddermatig geslacht en in één ambt tenminste 25 morgen land, ter waarde van f 6000,=, te bezitten. Later, 1675, werd bepaald dat de waarde van het onroerend goed f 18.000,= diende te zijn of dat er tenminste f 1200,= per jaar aan pacht binnen kwam. In de 18e eeuw diende het bezit schuldenvrij te zijn en men kon geen militair en tegelijk ambtsjonker zijn.

Andere bepalingen waren dat een ambtsjonker in het ambt diende te wonen. Leden van de Veluwse ridderschap waren vrijwel altijd tevens ambtsjonker, althans indien er aan de criteria werd voldaan.

Om het nog even op een rijtje te zetten: een protestants lid van de ridderschap was – meestal – tevens ambtsjonker. Een katholiek edelman kon – na 1617 – geen lid van de ridderschap zijn, maar wel ambtsjonker zijn. Wie militair (en protestant) was kon wel lid zijn van de ridderschap doch geen ambtsjonker zijn. Als ambtsjonker was men betrokken bij de uitzetting der verponding; vanaf 1675 werden de ambtsjonkers ook belast met de ontvangst van deze verponding. Ook was er toezicht op de rekeningen van de kerkmeesters. Later bemoeiden de ambtsjonkers zich steeds meer met het beleid van de kerkmeester en werd er ook toezicht uitgeoefend over de koster/schoolmeester.

Daarnaast was er bemoeienis met de markerichter en tot slot was er in de 18e eeuw ook bemoeienis met het benoemen van armenjagers (veldwachters), vroedvrouwen en chirurgen.

In feite vormden de ambtsjonkers een soort gemeenteraad; de schout zouden we als gemeentesecretaris kunnen betitelen.

Eénmaal per jaar diende de administrerend kerkmeester en anderen verantwoording af te leggen aan de ambtsjonkers; dezen verbleven dan in het ambt voor enkele dagen, deden zich tegoed ten koste van de opgebrachte verponding en gingen weer huiswaarts.

De komst der Fransen, 1795, en de oprichting van het Bataafse republiek maakte een eind aan hun zeggenschap.

In Epe heeft men daarna nog lang getracht het kastegoed van de laatste ambtsjonker uitbetaald te krijgen!

De adel en ridderschap in het ambt voor ca. 1600.

Mevrouw De Winter heeft de adel en ministerialiteit voor ca. 1500 te boek gesteld. De ridderschap van nadien vinden we in het werk van d'Ablain van Giessenburg. Als adel en ministerialen voor 1600 treffen we aan:

Op de Cannenburgh:

- de familie van Steenbergen, een adellijke Veluwse familie, verwant – door bastaardij – aan de hertogen van Gelre. Zij hadden ook de Nijenbeek bij Voorst in leen. Door huwelijk kwam het leengoed de Cannenburgh in handen van:
- de familie van Herwen; waarschijnlijk afkomstig uit Arnhem en behorende tot wat De Winter de vrije ridderschap noemde. In 1402 wordt Claes van Herwen beleend met de Cannenburgh. Door huwelijk vererfde het in:

- de familie van Keppel; een adellijke familie uit de Achterhoek. Zij bewoonden ook Oldenampsen bij Lochem. Door verkoop wordt in 1535:
- hertog Karel van Gelre eigenaar, deze zal er nauwelijks gewoond hebben. Hij overlijdt in 1538 waarna het tweemaal van eigenaar wisselt om in 1543 door koop in bezit te raken van:
- de familie van Rossum; een ministerialenfamilie uit de Betuwe. Zie verder na 1600.

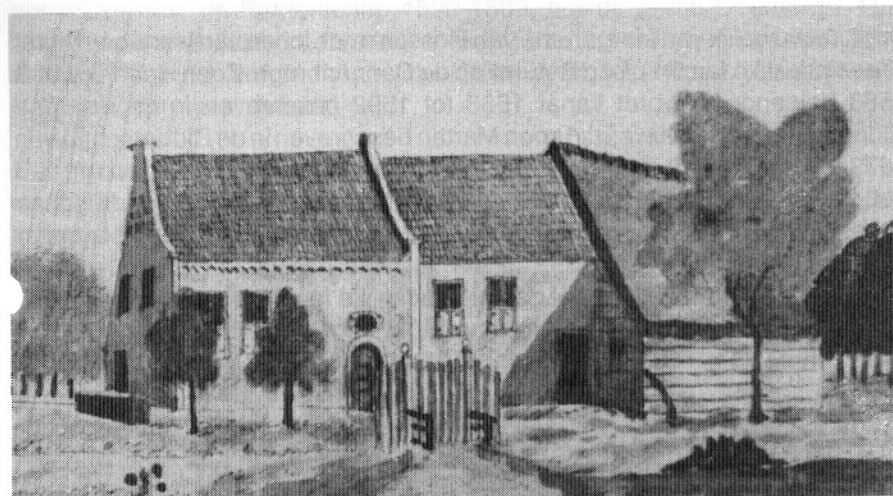

*Maarten van Rossum, één van de bezitters van de Cannenburgh.
Of hij er ooit gewoond heeft?*

Op de Oosterhoff.

- de familie te Oosterenhav; mevr. De Winter noemt de ministerialen Willem en Jacob te Oosterenhav, knapen (schildknapen) op de Veluwe, genoemd in een verbondsbrief van 1436.
Zij kan deze heren niet plaatsen en vraagt zich af waar Oosterenhav ligt. In mijn onderzoek naar de historie van de Oosterhof (5) ben ik in echter al personen met de naam Oosterenhav tegengekomen in de 14e eeuw met

betrekking tot Vaassen; genoemde Jacob kan identiek zijn met de dienstman, die in 1443 genoemd wordt als het jaarlijkse gericht wordt gehouden.

*Huis de Oosterhof bij Vaassen. Hier woonde ooit de oudste inheemse
riddermatige familie van het ambt Epe: de familie t' Oosterenhav, al
genoemd in de 15e eeuw. (pentekening ca. 1730 door C. Pronk)*

De familie Oosterenhav van 1436 woonden vrijwel zeker op het alodiale (vrije goed) goed de Oosterhof bij Vaassen.

NB: Pas in de 17e eeuw wordt de Oosterhof een Gelders leengoed. (6)
De laatste leden van deze familie worden genoemd in de 16e eeuw, in feite was zij het oudste (riddermatige) geslacht ontstaan en woonachtig in het ambt.

Op de Emsterhof.

In 1265 is er sprake van Theodericus de Emse, judex Velue, en later – 1307 – Lubbert van Emse, judex in Velua. Deze richters van Veluwe bewoonden mogelijk het Emsterhof in Emst. In 1313 is de Emsterhof in bezit van Heribert van Putten, een ministeriaal van Veluwe herkomst, maar lid van de Overijsselse ridderschap.

Later is de Emsterhof een leen van het huis Putten en eind 15e eeuw in bezit van de familie van Bienen. Of de Emster van Bienen's leden van het Veluwe ministerialengeslacht waren is mij onbekend.

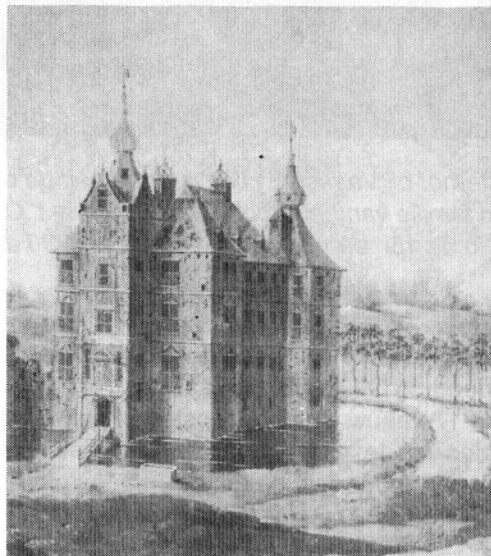
In de 16e eeuw vererft het Hof in de familie van Arler, een dienstliedengeslacht woonachtig in Putten/Nijkerk.

Na 1600.

Van Isendoorn á Blois.

Door het huwelijk van Margaretha van Rossum met Johan van Isendoorn komt er een adellijke familie uit de Betuwe op de Cannenburgh. Zoon Hendrik wordt 1583 beleend; hij wordt vanaf 1565 tot 1592 beschreven in de Veluwe Ridderschap van Veluwe; zijn zoon Marten beschreven in de Ridderschap van 1579 tot 1616, wordt ambtsjonker van Epe genoemd. Echter tengevolge van het besluit van 1617 werd Marten – RK zijnde – van de Ridderschap uitgesloten. Tot 1732 zijn echter een aantal leden van de familie ambtsjonker van Epe (zie hierna).

De familie blijft tot 1795 vrijwel de enige adellijke familie die woonachtig is in het ambt.

De Cannenburgh omstreeks 1645. Detail van de geschilderde kwartierstaten van Elbert van Isendoorn á Blois en zijn eerste vrouw Maria Hadewich van Essen.

Van Holthuijsen.

Deze ministerialenfamilie uit de Achterhoek (afkomst: Holthuysen bij Winterswijk) had al in de latere Middeleeuwen nauwe relaties met de stad Zutphen. Verschillende leden zaten in het stadsbestuur. Johan van Holthuijsen, verscheven in de Ridderschap 1565-1586, huwde met Agnes Gabels, de dochter van Johan, overpander van Veluwe, en Jutta. Johan erfde het

overpanderschap van zijn schoonvader. Hij had vier kinderen: Bernt, Johan, Mechtelt, gehuwd met Johan van Hoeckelum, en Judith, gehuwd met Herman van Hoeckelum; deze laatsten zullen we straks nog tegen komen. Zoon Bernt, verscheven in de Ridderschap 1590-1609, huwde Aeltje Coudewijn. Hun zoon, vernoemd naar grootvader, Jonker Johan, verscheven in de Ridder-schap 1612-1636, noemt zich „tot den Oosterhoff”, waarmee hij als gegoed in Vaassen naar voren treedt.

NB: Het wordt nu tijd even iets over het gebruik van „tot...” mee te delen. Met deze toevoeging gaf de gebruiker aan in welke plaats hij gegoed was, of welk leengoed hij bezat.

De familie van Holthuijsen bleek in het bezit te zijn van de Oosterhof bij /aassen; het goed dat in de 16e eeuw nog in bezit was van de ministerialenfamilie van Oosterhof/Oesterenhaven. Op dit moment is nog onduidelijk hoe de familie van Holthuijsen in bezit van de Oosterhof was geraakt.

Johan, tevens laatste overpander uit dit geslacht, was niet gehuwd. Zijn bezit vererfde in de familie van Heuckelom.

Van Meeckeren.

Op de Veluwe landdag van 1543 is o.a. aanwezig Herman van Meeckeren, tot Epe. Hij is een zoon van de gelijknamige Herman, dijkgraaf van Veluwe en Johanna van Dompeler.

De van Meeckeren's – een ministerialenfamilie – komen van oorsprong van de Veluwe, ofschoon er ook leden van de familie in de Achterhoek en Betuwe woonden. In 1330 was een Udo van Meeckeren richter van Veluwe.

Herman gehuwd met een telg uit de familie van der Stade, had o.a. een zoon Gerrit. Deze wordt van 1565-1576 in de Ridderschap verscheven; hij huwde met Christina van Heuckelum, dochter van Jan en Geertruid van Staveren.

Hun zoon wederom Herman, wordt in 1618 ambtsjonker van Epe genoemd.

Hij was gehuwd met Heyle van Haeften, dochter van Otto, tot Putten, en Margriet toe Boecop.

Waar de van Meeckeren's precies woonden is niet bekend; in 1526 wordt de eerste Herman genoemd als wonende in het dorp (7)

De in 1618 genoemde ambtsjonker overleed zonder mannelijk nakomelingen; mogelijk had hij wel dochters. Eén van hen kan Swane van Meeckeren zijn geweest, die in 1660 de erven den Ham en Cappert in Epe bezat.

Marckolff.

Op de Veluwe landdag van 1539 en 1543 verschijnen twee broers: Willem en Adolff Marckolff; over hun afkomst is weinig bekend. Hun moeder zou een telg uit de familie van Lennep zijn geweest. Willem, tevens drost van de Wildenborch

bij Vorden, huwde Lumme van Scherpenzeel, en broer Adolff huwde met Anna van Steenberg, een dochter van Johan, tot Nijenbeek, en Geertruid van Steenberg. Uit dit huwelijk twee kinderen die deze richting uitkwamen: zoon Willem, die beleend werd met het leengoed Zuidwijk bij Oene, werd 1557 verschreven in de Ridderschap; hij huwde Ludgert van Kuenre. Zijn zuster Josina huwde met de schout van Epe, Gerrit ten Holthe.

Willem had op zijn beurt weer een zoon: Adolf, deze werd in 1569 beleend met Zuidwijk en huwde Jutte Merx.

Het echtpaar kreeg meerdere kinderen: o.a. een zoon Palick Marckolff. Jonker Palick werd in 1625 beleend met Zuidwijk, huwde met Gerardina Peckendam, dochter van de richter van Diepenheim, en verdween nadien uit zicht richting Twente. Zijn nazaten bleven nog tot 1700 in bezit van het leengoed Zuidwijk, maar verbleven niet meer in Oene.

Of de familie ook ambtsjonker is geweest is mij niet bekend.

Verarmde en vermeende adel.

Zagen we op de Cannenburgh duidelijke adel, constateerden het uitsterven van de Epense tak van de riddermatige familie van Meeckeren en het migreren van de riddermatige familie Marckolff uit Oene; nadien is er duidelijk een terugval in het aantal ridderschapsfamilies.

Deels had dit te maken met een terugval in bezit, maar ook deels met niet van de juiste stam zijn.

Dit laatste speelde bij de familie van Dompseleer.

Van Dompseleer.

Deze dienstliedenfamilie komt van oorsprong uit Barneveld. (8)

In 15e eeuwse verbondsbrieven worden Johan en zoon Evert, knapen op de Veluwe (1436) en Gerrit Mor van Dompseleer, aanwezig op de kwartiervergadering 1461, genoemd. De laatste wordt geacht tot de Ridderschap van Veluwe te hebben gehoord. Zijn afstammelingen behoorden in de 16e eeuw tot erkende ridderschap. Zij noemden zich „tot Bryler“; de laatste Mor werd nog in 1565 verschreven in de Ridderschap.

Nadien hebben tevergeefs andere van Dompseleer's -bewijsbaar afstammend van de stamvader- getracht opgenomen te worden in de Ridderschap. Tevergeefs, want zij waren niet geacht „welgeboren dienstlieden te zijn“, omdat veelal in moederslijn niet sprake was van een „welgeboren dienstvrouw“ Kinderen van een welgeboren en geen welgeborene waren automatisch niet-welgeborenen!

In 1492 wordt Evert van Dompseleer, beleend met het leengoed de Quickborn, Epe. De Quickborn was een Gelders leengoed, dat in handen was gekomen van de adellijke familie Van Keppel die het in achterleen uitgaven aan Evert.

Zoon Johan noemt zich tot den Quickborn en kleinzoon Gerrit werd Jonker genoemd. In 1577 tracht jonker Gerrit toegelaten te worden tot de Ridderschap en geeft desgevraagd aan dat hij zijn bewijsstukken kwijt is...

In 1583 wordt hij nogmaals gesommeerd te bewijzen van rechte stam te zijn en dat zijn goed (Quickborn) een havezathe is (m.a.w. diende te voldoen aan de eisen omtrent bezitswaarde; zie hiervoor). In 1588 wordt hij wel in het Ridderboek gesteld maar verschijnt niet op de verschrijving van 1592. Blijkbaar voelde hij nattigheid; de stamboom van de familie bewijst dat hij terecht niet verscheen!

Wat is het geval; grootvader Evert noemde zich wel van Dompseleer, maar hij was een zoon van Egbert Wemmers op ter Horst, een dienstman uit Epe, en Gijsberta van Dompseleer. Deze laatste had een broer Gijsbert, die zich tot Emeler noemde en in 1471 tot de Ridderschap doordrong.

Onze „jonker“ – Gerrit – nu deed het voorkomen alsof grootvader Evert een zoon was geweest van Gijsbert tot Emeler en Margriet van Meeckeren, een staaltje stamboombedriegerij.

Circa 150 jaar later probeert een nakomeling van Gerrit, Gerrit Arnold van Dompseleer, ook wonende op Quickborn, het nogmaals. Ook hij valt door de mand; van zijn valse stamboom zijn exemplaren bewaard gebleven (9)

Nog tot zijn sterfjaar, 1623, wordt Gerrit veelal jonker Gerrit genoemd!

Van Wijck en van Limburg.

In de 17e eeuw huwde Hermanna van Arler (zie de Emsterhof) met Johan van Wijck. Deze had aspiraties: hij vertimmerde de Emsterhof en liet zich Jonker Johan van Wijck tot de Emsterhof noemen. Veel hielp het niet. Wellicht was zijn afkomst te gering; zijn vader – eveneens Johan geheten – was gehuwd met Maria ten Holthe, zuster van de Epense schout Gerhard ten Holthe.

Ondanks zijn jonkertitel deed hij geen aanvraag om toegelaten te worden tot de Ridderschap.

Meer kansen zou wellicht zijn schoonzoon hebben gehad; dochter – deftig juffrouw genoemd – Gerdina van Wijck huwde met een zich jonker noemende Andries van Limburg. En hier stuiten we wellicht op een lid van verarmde adellijke familie.

Volgens onderzoek van dhr. P. Leissing uit Drachten zou Andries via een zijlijn een nakomeling zijn van het grafelijke geslacht van Limburg uit Duitsland (Limburg aan de Lahn) Of dit klopt? Zo ja dan hebben we te doen met verarmde adel; ook hij deed geen aanvraag om toegelaten te worden tot de Ridderschap. Zijn nakomelingen woonden nog tot eind 18e eeuw in het Epense.

Van Heuckelum.

De familie van Heuckelum (ook Hoeckelom, Hoeclom) die verwant was aan de familie van Holthuijsen door het dubbelhuwelijk van Johan en Herman (zie

hierboven bij van Holthuijsen). De familie zou in het Epenze zijn beland door een voorvader die huwde met een Op ter Horst; de dienstliedenfamilie die ook verwant was aan de eerste Epenze van Dompseleer.

Johan en broer Herman zouden in 1594 admittie hebben gevraagd bij de Ridderschap.

Na het erven van de Oosterhof noemden nazaten zich „tot den Oosterhof” en werden vlijtig jonker genoemd; het hielp niets. Toelating tot de Ridderschap kwam er niet van. Het opdragen van de Oosterhof aan de Gelderse leenkamer om het terug te ontvangen tot een Gelders leen verleide de Ridderschap niet. In 1688 (10) verkochten de van Heuckelum's het nieuwbakken leengoed de Oosterhof aan de familie van Isendoorn á Blois van de Cannenburgh; die hebben het leengoed voor andere doeleinden gebruikt.

Tekort aan ambtsjonkers.

We kunnen concluderen dat er of onvoldoende adelafstamming was of adel uit het ambt verdween, zodat alleen de van Isendoorn á Blois van de Cannenburgh – als RK-adel – het ambtsjonkerschap van Epe kon bekleden.

In 1732 werd echter de katholieke adel ook geweerd als ambtsjonker. Aanvankelijk leidde dat niet tot een probleem. Dat werd pas zichtbaar na het overlijden van baron Gerrit Witte. Deze was door een huwelijk met de patriciërdochter Maria Catharina Feith, op grond van grondbezit in Epe, dat voldeed aan de kapitaaleis, alsmede op grond van afkomst – Overijsselse ridderschap – in 1715 ambtsjonker van Epe geworden. Hij admitteerde in 1718 in de Ridderschap en was tevens burgemeester van Harderwijk.

Het echtpaar Witte-Feith overleed kinderloos; uit hun nalatenschap werd het voor Epe bekende Feithenhof gesticht.

Hij moet zijn overleden voor 1740, zodat tussen 1732 en 1740 het wat ik het „Epenze ambtsjonkerprobleem” noem ontstond. Nog even de feiten op een rijtje: de machtige Vaassense Cannenburgh bezitters, verwant aan oude adellijke families (Van Rheede, van Renesse enz.) waren vanwege hun RK-achtergrond uitgesloten van de Veluwe Ridderschap en – vanaf 1732 ook – van het ambtsjonkerschap.

De rest van de adel was uit Epe verdwenen, niet erkend of dusdanig verarmd dat er geen kandidaten meer waren voor het ambtsjonkerschap.

De familie van Haersolthe.

Nu er dus geen Epenze kandidaten waren voor het ambtsjonkerschap werd er een kandidaat van buiten het ambt gezocht. Deze werd gevonden in een lid van de familie van Haersolthe.

Deze familie behoorde tot één van de invloedrijkste en machtigste families van Gelderland. Voorvader Wulf van Haersolthe van Yrst (bij Hattem) had in 1672 de juiste kant gekozen nl. voor prins Willem III, die in het rampjaar aan de macht kwam. De ster van Wulf steeg snel; opeenvolgende functies, w.o. richter van Veluwe, waren zijn deel. Ook zijn nakomelingen bleven in de gunst van het Huis Oranje.

Het was zijn nazaat Willem van Haersolthe van Yrst, geboren 1718, die in 1739 ambtsjonker van Epe werd. Hij was een zoon van Derk, ambtsjonker van Hattem en Joachima Elisabeth van Rechteren. Willem werd in 1741 tot de Ridderschap toegelaten en in 1744 werd hij na zijn vaders overlijden tevens ambtsjonker van Hattem. Hij maakte verder carrière door achtereenvolgens richter van Oldebroek, Velwezoon en tot slot de Veluwe (1786) te worden. Verder was hij nog burgemeester van Hattem, gecommitteerde hier en gedeputeerde daar enz. enz. Met recht kunnen we hem een regent noemen. Hij huwde met Henriëtte Geertruida van Essen, dochter van Lucas, tot Vanenburg (Putten), en Wilhelmina Johanna Torck, eveneens twee machtige families.

Willem overleed in 1791; zijn enig kind, dochter Henriëtte was gehuwd met een Bentinck van Schoonheeten (Overijsselse adel).

Sollicitatie.

Op 21-8-1771 wordt het leengoed de Quickborn verkocht door de patriciër Adam Persoon uit Deventer aan jonker Willem Herman van Broeckhuijsen. Deze was een zoon Johan Otto, tot Sonnenberg, kapitein, en Margriet Elisabeth Op den Berg. De familie van Broeckhuijsen behoorde tot een ambtsjonkerfamilie gegoed in Voorst. Een gelijknamig jonker Willem Herman, wonende op de Lathmer, ging daar ca. 1750 failliet!

Onze Willem Herman en de failliete „kale jonker” in Voorst waren familie van elkaar.

Willem Herman was aanvankelijk in de voetstappen van zijn vader gestapt en militair geworden; hij was luitenant in het regiment Oranje-Gelderland. Blijkbaar volgde hij later het voorbeeld van zijn broer Wilt Hendrik, deze werd in 1767 ambtsjonker van Voorst.

Nog voor de aankoop van de Quickborn officieel was schreef Willem Herman een brief (11) aan „Hoogwelgeboren Heer en Neeff” oftewel Andries Schimmelpenninck van der Oye tot de Poll, landdrost van de Veluwe.

NB: Andries was niet werkelijk zijn neef; maar deze betiteling was in die tijd niet ongewoon onder standsgenoten.

In de brief, geschreven vanaf het huis Veenhuis bij Twello – blijkbaar was het gezin Broeckhuijsen nog niet daadwerkelijk naar Epe vertrokken – schrijft hij dat hij de Quickborn heeft gekocht en voornemens is zich aan te geven als ambtsjonker van Epe. Hij verzoekt om begunstiging van zijn zaak, zoals

Andries dat ook zo goed heeft gedaan voor zijn broer Wilt Hendrik. Ook hoopt hij op enige ondersteuning in het aanleren van „eenige kundigheid in de zaken van het ambt(sjonkerschap)”.

Hij besluit met „vertrouwende dat Uwe Hooggeborene Heer mijn vrijpostig verzoek niet qualijk sal nemen”.

Andries handelt snel; al op 20-8-1771 nodigt hij ambtsjonker Willem van Haersolthe tot Yrst uit om op 23-9-1771 ten huize van „den ouden Brouwer” (de schout) tot Epe overleg te voeren en de goederen van Willem Herman te „estimeren” (keuren), en derhalve te toetsen of deze voldoen aan de eisen.

Op 30-8-1771 schrijft ambtsjonker van Haersolthe een antwoord, dat hij inderdaad op de voorgestelde dag zal komen. Tevens schrijft hij een brief aan kandidaat-ambtsjonker Willem Herman, waarin hij hem feliciteert met de aankoop van de Quickborn. In deze brief hoopt hij alvast op een goede samenwerking.

Het gaat echter allemaal wat langzamer dan Willem Herman zal hebben gewenst. In 1772 wordt zijn goederenbezit nogmaals onder de loep genomen en pas in 1773 volgt zijn toelating in de Ridderschap en registratie als ambtsjonker van Epe.

Maar als je eenmaal op het fluwelen kussen beland dan gaat het vanzelf; Willem Herman, die gehuwd is met Elisabeth Sophia Carolina van Hoevell, dochter van Roelof tot Nijenhuis en Anna Sloet tot Diepenbroek (Overijsselse adel), wordt vervolgens burgemeester van Harderwijk en Gedeputeerde van de Staten van Veluwe. Tevens verwerft hij huize de Beele in Voorst en trots noemt hij zich „van Broeckhuijsen tot Quickborn en Beele”. Hij overlijdt in 1788.

Nogmaals van Haersolthe.

Kort na Broeckhuijsen's dood overlijdt -in 1791- Van Haersolthe; wederom is er geen ambtsjonker. De kinderen van Broeckhuijsen zijn nog minderjarig. Wederom wordt er een lid van de familie van Haersolthe, echter van de tak „tot Staverden”, gekozen. Anthony Frederik Robert Evert baron van Haersolthe tot Staverden, ambtsjonker van Ermelo, wordt 1791 de laatste ambtsjonker van Epe. Hij was een zoon van Coenraad Willem, heer tot Elsen, Bredenhorst, Staverden en Zwaluwenberg, en Luthera Anna Agatha van der Capellen. Later wordt Anthony nog ambtsjonker van Rheden en is naast zijn burgemeesterschap van Harderwijk een waarlijk drukke man! Hij huwde met Catharina Jacoba Johanna Taets van Amerongen, dochter van Gerhard Godert, tot Oud-Amelisweerd, en Anna Susanna Hasselaer.

Afgezet werd hij evenals andere partijgenoten in 1795; het doek valt voor de ambtsjonkers. Gekozen representanten nemen het over.

Samenvatting en conclusies.

In de ambten op het Veluwse platteland kreeg de Ridderschap het steeds meer voor het zeggen. Dit uitte zich in controle op de financiële en bestuurlijke gang van zaken, o.a. door het innen van de verponding, afhoren van rekeningen en benoeming van functionarissen. Toch vormden zich geen ambachtsheerlijkheden, zoals m.n. in Holland het geval was. Ook waren er relatief weinig heerlijkheden op de Veluwe.

De oorspronkelijke en van buiten komende ministeriale families, alsmede adel uit andere gebieden, hebben geen kans gezien zich te handhaven in het ambt Epe, m.u.v. de adellijke familie Van Isendoorn á Blois. Op gewestelijk niveau (Ridderschap) was deze familie -door haar RK - geloof - gedoemd een bijrol te vervullen (dijkgraafambt Veluwe) en door het weren - na 1734 - van RK-adellijken in het ambtsjonkerschap eveneens op plaatselijk (Epens) niveau. Het ambtsjonkerschap van Epe werd nadien door niet in Epe woonachtige ambtsjonkers vervuld; dit kan verklaren waarom bijv. zo weinig archiefmateriaal uit de 18e eeuw voorhanden is (geen memorie- en resolutieboeken). Slechts een korte periode van de 18e eeuw kende Epe weer een aldaar gegoede ambtsjonker die echter meerdere baantjes combineerde, zodat Epe voor deze jonker slecht een bijrol vervulde.

Dat grote buitens in de 18e eeuw nauwelijks zijn ontstaan of zelfs zijn verdwenen (Quickborn) danwel van functie veranderd (Emsterhof, Oosterhof), zal het gevolg zijn geweest van ontbrekende „inheemse” ambtsjonkers.

E. de Jonge.

Noten:

1. Ministerialiteit en Ridderschap in Gelre en Zutphen, door mevr. dr. J.M. de Winter, uitgave Oud. Ver. Gelre, Groningen, 1962.
2. De Ridderschap van Veluwe, door Mr. W.J. baron d'Ablaing van Giessenburg, M. Nijhoff, Den Haag, 1859.
3. Gegoede ingezetenen, door drs. S.W. Verstegen, uitgave St. Gelderse Historische Reeks, Arnhem, 1990
4. Schrijver doet onderzoek naar schouten- en patriciërsfamilies op de Veluwe met als einddoel tot een publikatie te komen.
5. O.a. in Recht. ar. Veluwe, invnr. 11, RA Gelderland.
6. Leenregister kwartier van Veluwe, uitgave Oudh. Ver. Gelre.
7. Veetellingslijst 1526, (particuliere) uitgave R.M.A. Wegman.
8. Nederlandsche Leeuw, jrg. 1962, uitgave Kon. Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde.
9. O.a. in familiearchief Van Dedem, RA Overijssel.
10. Leenregister kwartier van Veluwe, uitgave Oudh. Ver. Gelre.
11. Archief NH-kerk Epe, gem. ar. Epe. Met dank aan dhr. Terwel die mij hierop attendeerde.

De hongersnood van 1845

De hongersnood die in 1845 uitbrak en daarna nog enkele jaren duurde, teisterde heel Europa en bracht allerwegen armoede en honger, met name onder de arme bevolkingsgroep. Deze ellende werd teweege gebracht door de aardappelziekte.

Verreweg het meest had Ierland er onder te lijden. Aardappelen waren daar het volksvoedsel voor een bevolking die vooral op het platteland, vrijwel op het bestaansminimum leefde. De grond was grotendeels in handen van de Engelse adel, die zich weinig om het lot van zijn pachters bekommerde.

Op een bevolking van plm. 9 miljoen mensen stierven er 1 miljoen de hongersdood, terwijl ongeveer een zelfde aantal naar Amerika emigreerde, maar voor ze daar arriveerden, waren er ook al velen omgekomen. De hulp die Engeland verleende, bestond voornamelijk uit het sturen van troepen die de orde onder de van honger stervenden moesten bewaren!

In de rijke Ierse liederenschat leeft nog altijd „the Great Farmine”, „De Grote Honger”, zoals in het volgende couplet uit „A new song on the rotten potatoes” van 1847.

*Through Ireland the potatoes do rot in the fields,
If you were to see them it would make your heart bleed,
If they don't get relief, then the poor must prevail
And fight till they die for their corn and meal.*

In België ging de gehele aardappeloogst verloren.

Ook in ons land brak in 1845 de aardappelziekte in alle hevigheid uit. Zij manifesteerde zich door bruine rotplekken waardoor zoveel uitval optrad dat het vaak de moeite van het rooien niet waard was. Ook aardappels die ogenschijnlijk gaaf de kuil ingingen, bleken al gauw verrot te zijn. De nog bruikbare hadden een zo slechte smaak dat er wel azijn bij het eten werd gebruikt om die smaak enigszins te neutraliseren. Nog verschillende jaren nadien was er sprake van een hele of gedeeltelijke misoogst.

Een gevolg van de mislukking van de aardappeloogst was de sterke verhoging van de prijzen van de andere levensmiddelen. Juist in de eerste helft van de negentiende eeuw was de teelt van aardappels sterk toegenomen, mede als gevolg van invoer van de impost (belasting) op het gemaal in 1806.

Aardappels waren het voornaamste volksvoedsel geworden en nu dit wegviel en de andere levensmiddelen soms meer dan 50 % duurder werden, was de nood hoog gestegen.

Zoals een Friese boer in 1845, in zijn dagboek schreef:

„Het gemis van de dierbare aardappels, dat voedzaam product voor alle standen der maatschappij wordt twee maal daags bij de behoeftige klasse drukkend gevoeld”.

Naarmate in de volgende jaren de aardappelziekte bleef aanhouden, werd de nood vooral onder de laagst betaalden die hun voornaamste (en goedkoopste) voedselbron kwijt waren en de duurdere levensmiddelen niet konden aanschaffen, dan ook hoe langer hoe groter. Geen wonder dat dit tot grote onrust leidde. In 1847 kwam het in verschillende delen van het land (meest in de steden) tot een opstand. In Groningen vielen op 27 juni 1847 daarbij vijf doden. In Leeuwarden plunderde een opstandige menigte de huizen van handelaren die grote winsten maakten met de uitvoer van graan en aardappelen. Hoe groot de nood gestegen was, blijkt uit het feit dat in Deventer, destijds een stad met 15000 inwoners, dagelijks 1000 armen met een maaltijd van soep in leven moesten worden gehouden.

Ook in de gemeente Epe heeft het uitbreken van de aardappelziekte in 1845, geleid tot allerlei maatregelen om de gevolgen daarvan op te vangen.

Op 20-08-1845 vraagt de Districtscommissaris een staat van overzicht van de aardappelziekte. Uit het antwoord van de burgemeester blijkt dat het met de vroege aardappels nog wel is meegevallen.

„Onder de vroegen bevinden zich bij het opdoen enkele die aangestoken of bruinige rottige plekken hebben.”

Over de late kan dan nog weinig worden gezegd, maar in het gemeenteverslag over 1845, schrijft de burgemeester:

„De laten zullen het derde gedeelte van een middelmatige oogst uitgemaakt hebben, waardoor groot ongerief voor de mindere standen is veroorzaakt.”

De teelt van aardappels in de gemeente bedroeg plm. 200 ha.

Van gemeentewege is de reactie vrij snel; in de vergadering van 19-09-1845, besluit de gemeenteraad een bedrag van f 1000.-, en als het nodig is eventueel meer-, te lenen om de nood zoveel mogelijk te lenigen. Het wordt tenslotte f 3000.-. Als compensatie wordt met ingang van 1 januari 1847 een hondenbelasting ingevoerd van f 1.- per hond.

In het gemeenteverslag over 1845 lezen we hoe men zich de hulp gedacht heeft:

„Men heeft sommige Ingezetenen verlof gevraagd om uit hunne landerijen de oer of ijzererts die alhier voldoende voorhanden is, te mogen uitgraven om dezelve in plaats van puin tot het aanleggen van wegen te gebruiken. Welke dan vervolgens met grind wordt bedekt, althans is een begin gemaakt met het verbeteren van den weg van het dorp Epe naar het Griftkanaal, waarvan het zich laat aanzien dat dit tot een goed resultaat zal opleveren.

Door het graven van grind, waarvoor mede eene genoegzame voorraad te krijgen is, wordt aan verschillende personen werk gegeven. Daar door dit een en ander een getal van 200 menschen dagelijks voor rekening der Gemeente wordt bezig gehouden.”

(Ter vergelijking: het inwoneraantal bedroeg ruim 6000.)

In latere correspondentie lezen we niets meer over het oergraven, maar het grindgraven wordt nader uitgewerkt. De Gemeenteraad benoemt een commissie die gaat onderzoeken welk werk het beste kan worden aangeboden aan de noodlijdenden. Men komt tot de conclusie dat het graven van grind zich hiervoor het beste leent omdat men daarmee ook bij niet al te strenge vorst kan doorgaan.

Een geluk bij alle rampspoed was dat de winter van 1845/1846 erg zacht was zodat er steeds doorgewerkt kon worden.

De weg Epe-Griftkanaal is inderdaad in die jaren tot stand gekomen. Maar er was wel meer voor nodig. Op 27-4-1847, schrijft de burgemeester aan de Districtscommissaris dat de weg vrijwel gereed is maar dat het geheel niet alleen kon worden bekostigd uit de gelden die waren uitgetrokken voor de tewerkstelling van de slachtoffers van de aardappelziekte. Een collecte onder de ingezetenen heeft f 1100.- opgebracht en vele vrijwilligers hebben met paard en kar de benodigde grind en oer aangevoerd. De burgemeester is trots op het gepresteerde en hij nodigt de Districtscommissaris uit:

„de eerstvolgende inspectie zoo in te richten dat UED. deze weg zelve in oogenschouw neme.”

Een ander gevolg van de heersende nood was dat de bedelarij sterk toenam. Landelijk werd geklaagd over troepen bedelaars die vooral het platteland onveilig maakten. In het gemeenteverslag over 1846 wordt aan deze constatering nog toegevoegd dat de bedelarij zoveel mogelijk wordt tegengegaan. Maar in het gemeenteverslag over 1847 lezen we:

„Men heeft zich door de duurte der levensmiddelen en de ontoereikendheid der armbesturen om genoegzame bedelingen te doen in de noodzakelijkheid gezien om de bedelarij toe te laten. Naar mate er echter meer werk was en in den loop der zomer de levensmiddelen beter koop waren, heeft men zulks weder meer tegengegaan.”

Ook met de aardappels is het in 1847 beter gegaan:

„De ziekte onder de aardappelen, ofschoon nog overal aanwezig, heeft echter weinig nadeel gedaan. Meer leed de aardappeloogst onder de droogte waardoor dezelve over het geheel zeer klein is gebleven, doorgaande echter goed van smaak”, vermeldt het gemeenteverslag over 1847.

Maar in dat van 1850 wordt opgemerkt dat er nog steeds sporen van de ziekte zijn.

Op 27-04-1847 schrijft de burgemeester aan „*leeraren der Christelijke en Protestantse kerken*” in zijn gemeente dat zij op last van Z.M. de Koning op zondag 2 mei d.a.v. een bidstond moeten houden teneinde:

„de zegen des Heeren over de aanstaande oogst af te bidden opdat de duurte der levensmiddelen mogte geleenigd worden en daardoor een gevreesden hongersnood, als in sommige Rijken en Staten plaats heeft, moge afgeweerd

worden en tevens den Heere danken dat Nederland boven andere gezegend is.”

De rust en orde zijn in de gemeente Epe zijn in deze tijd niet verstoord geweest. Het gemeenteverslag over 1845 vermeldt

„enkele strooperijen bij sommige ingezetenen in meer verwijderde buurten. Doch dit was van weinig belang en bepaalde zich slechts tot het uithalen van aardappelkuilen.”

De gemeenteveldwachters krijgen over dat jaar ieder f 15.- gratificatie *„voor hun prijzenswaardig gedrag.”*

In 1847 krijgen ze zelfs f 20.- ! Een niet onbelangrijk bedrag als men weet dat zij in die tijd plm. f 200.- per jaar verdienden.

Op 06-10-1845 geeft de burgemeester, in antwoord op een vraag van de gouverneur omtrent ordeverstoringen, zijn visie op de situatie:

„Ik deel u mede dat er dezerzijds geen vrees bestaat dat in deze gemeente rustverstoringen wegens de duurte der levensmiddelen zullen ontstaan omrede dat de Ingezetenen te ver uit elkander wonen om zich te attrouperen. Alsmede omdat de menschen over het geheel veel voor hun eigen onderhoud verbouwen, zoo dat zij niet dagelijks hunne benoodigdheden in de winkel behoeven te halen. Mocht er echter onverhoopt en tegen mijn verwachting in, iets voorvallen, dan zou er natuurlijk niets anders op zitten dan de gegoede ingezetenen uitnoodigen zich te verzamelen en het kwaad zooveel mogelijk tegengaan.”

Ook in 1847 toen op diverse plaatsen in het land hongeroproeren uitbraken, is het in Epe rustig gebleven. Wel wordt in juli 1847, na een verzoek van de Gouverneur, medegedeeld dat voorzover bekend, in Epe geen uitvoer heeft plaats gehad van aardappels, groente of dergelijke *„en geene verkoop op tijd geschied is.”* (Termijnhandel). Dit waren namelijk de voornaamste oorzaken van de relletjes geweest!

Emigratie tengevolge van het uitbreken van de aardappelziekte heeft in de gemeente Epe niet plaats gevonden. In 1846 emigreerden weliswaar 2 gezinnen met in totaal 21 personen naar Noord-Amerika, maar dit waren leden van de zgn. Afgescheiden Gemeente, die uit geloofsoverwegingen vertrokken. In 1848 vertrok nog een gezin naar Noord-Amerika, maar in een later gemeenteverslag wordt opgemerkt dat de lust om te emigreren kennelijk geluwd is; er zijn geen emigranten meer.

Zo zien we dat de aardappelziekte die elders zoveel onheil heeft gesticht, aan de gemeente Epe vrij rustig is voorbijgegaan. Vermoedelijk zal het kleine gemengde bedrijf, grotendeels self-supporting, hieraan een bijdrage hebben geleverd, terwijl bovendien de Veluwnaar van nature geen rebel is. Maar dat hier ook bittere armoede zal zijn geleden, staat m.i. wel vast.

En tenslotte is de eerste verharding van de weg Epe-Grifkanaal in feite aan de aardappelziekte te danken! Evenals de hondenbelasting!

Bronnen:

GA. Epe, Inv.nr. 2 (notulen gem.raadsvergaderingen).

GA. Epe, Inv.nr. 254, 255 en 256 (uitgaande correspondentie)

GA. Epe, Inv.nr. 368 (gemeenteverslagen).

Geraadpleegde literatuur:

Heringa Dr. J. c.s., Geschiedenis van Drenthe, Meppel zj.

Hellema, Doeke Wijgers, Kroniek van een Friese boer, Franeker 1978.

Laan K. ter, Geschiedenis van Slochteren. Groningen 1962.

Songs of Irish Rebellion, Dublin 1967.

Semjonof De Rijkdommen der Aarde. Amsterdam zj.

Deventer, Bertus van den Bremen.

Voor onze leden A. J. van Lohuizen en J. C. Kreffer was de 27e november een zeer bijzondere dag. Het aanbieden van het eerste exemplaar van de Kadastrale Atlas Epe-Oene - 1832. Beide heren tekenden bijna alle kaarten voor deze uitgave, een monnikenwerk wat ons aller respect en waardering verdient.

Persfotograaf Martin Hollering legde het moment vast waarop de vlijtige tekenaars het resultaat van hun arbeid in gedrukte uitvoering konden inzien.

Epe subsidieerde de hogere overheid in 1461

Hertog Arnolt van Gelre had het in de jaren vijftig van de vijftiende eeuw niet gemakkelijk. Zijn hertogdom werd onder anderen door Philips van Bourgondië van verschillende zijden en diverse malen bedreigd. Bovendien waren zijn vrouw en zoon Adolf op de hand van Philips en probeerden met diens hulp Arnolt het hertogdom te ontfutselen. Alle krijgsinspanningen, maar ook andere zaken, noopten Arnolt er toe zich diep in de schulden te steken. Ook van de Epenaren leende Arnolt in 1461 geld: 250 Rijnse guldens. Als tegenprestatie werd de herendienst die de Epenaren blijkbaar tot dusver hadden moeten leveren en die hun zwaar viel, namelijk het vervoeren van brandhout voor de hertog, dusdanig ingeperkt, dat zij alleen nog maar brandhout hoefden te leveren op hertogs burcht in Hattem en dat zij dat hout alleen maar hoefden halen uit Epe of uit het plattelandsgebied van Hattem zelf.

Het oudste stuk in het gemeentearchief gaat hierover.

Het luidt als volgt:

"Wij Arnolt van der genade Gaitz hertoge van Gelre ende van Gulich ende greve van Zutphen, doen kont ende bekenne voir ons, onse erven ende nakomelingen, dat ons onse ondersaten ende guede luyde bynnen onsen kerspell ende gerichtampt van Epe uns gultlich an guiden gereiden gelde geleent hebben derdehalff hondert Averlenssche Kurfurster Rijsch gulden die voirt in onsen degelixschen huyskost kenlijken nut ende orber gekomen ende gekeert sijn, voir welcke somme geltz wij bij raide ende guetduncken onselffs ende deels onse vriende van rade den selven onsen gueden luden van Epe, soe hom die dienst wat swair veldt, avergegeven, beliefft ende consentiert hebben, avergeven, believeen ende consentieren mit desen brieve, voir ons, onse erven ende nakomelingen, dat die selven onse lude van Epe, die nu sijn off namails wesen soelen, onsen dienst van onsen brande te voeren nyet vorder noch nergent anders en soelen dorven doin dan op onse Borch, Slot ende stad van Hattem ende dat sij den brant oich nyet vorder en soelen dorven halen dan bynnen den Ampte van Epe ende van Hattem, den alsoe voert tot Hattem in maten voirschreven te voeren. En vorder en soelen sij mitten dienst van den brande te voeren nyet belesticht sijn, beheltlich ons anders onssen andere diensten ende rechten daer inne sij ons verbonden(?) off schuldich muchten sijn te doin ende dit doch allet ther tijt toe ende soe lange wij onse erven off nakomelingen hom die derdehalff hondert Rijsch gulden voirschreven off ander guet payment dair voir in tijt der betalingen gelijk guet genge ende geve, weder hedden doin vernuegen, betalen ende leveren in hoer vrij seker behalt dat wij onse erven off nakomelingen doch alijt doin moegen wannier ons des genoeght ende alsdan soelen sij weder stain enden

dienen in maten als sij stonden ende te dienen plegen voir datum des brieffs ende all sonder argelist ende ongeveerlich. Oirkonde des hebben wij hertoge voirschreven onsen siegel an desen brieff doe in ende heiten hangen, gegeven in den jaere onss heren dusen vierhondert een en tsestich des sonnendaiges op Sinte Paulus dach conversio."

De dag van de conversio (=beking) van Paulus is 25 januari en viel in 1461 inderdaad op zondag. Het tellen met halven ging destijds zo: een, anderhalf, twee (= ander!), derdehalf, drie, vierdehalf, vier, vijfdehalf, etc. "Derdehalf" is dus de derde voor de helft.

De Rijnse gulden is een benaming voor de in de 14e tot 16e eeuw geslagen guldens van de keurvorsten aan de Rijn, namelijk die van Mainz, Trier, Keulen en Palts. Hij gold vooral in het oosten van het land in de 15e en 16e eeuw als standaardmunt. Hij komt overeen met de goudgulden van 28 stuivers.

Blijkens de stadsrekeningen van Hattem gingen er rond 1461 36 kromstaarten in een Rijnse gulden. Een arbeider verdiende toen vier kromstaarten per dag, een meester metselaar en -timmerman zes kromstaarten. Voor een arbeider kwam 250 Rijnse gulden dus overeen met $7\frac{1}{2}$ jaarsalaris, vooropgesteld dat het hem zou lukken 300 dagen per jaar te werken, wat waarschijnlijk niet het geval was.

De financiële situatie van hertog Arnold bleef slecht. De 250 gulden die hij van de Epenaren had geleend zullen een druppel op de gloeiende plaat zijn geweest. De conflicten waarin Arnolt, zowel binnen als buiten zijn hertogdom, verstrikt zat, werden alleen maar erger. Dit is te lezen in de Geschiedenis van Gelderland tot het einde der middeleeuwen, geschreven door Dr. W. Jappe Alberts (te raadplegen in het gemeentearchief). Er zijn geen aanwijzingen dat de goede lieden van Epe hun geld ooit hebben terug gezien. De akte bevat geen opmerking "afgelost" of iets dergelijks en ook zijn er geen insnijdingen in gemaakt, wat ook wel gebeurde als de inhoud van een akte vervallen was.

G. Kouwenhoven, streekarchivaris.

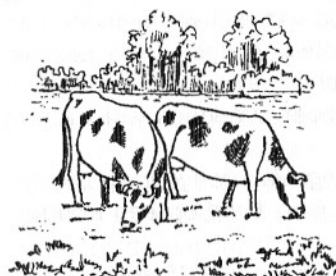
Land- en tuinbouwvoorlichting in de krant

Begin oktober, toen ik mijn middagwandeling met onze labrador ging maken, was mijn buurman-boer bezig met het vernieuwen van een paar palen langs zijn weide. De melkkoeien zouden 's middags in die wei komen en het gesprek ging over verweiden en de kwaliteit van het gras. „Je kon goed merken dat de voedingswaarde terugliep” zei hij. Daar had ik nog nooit bij stilgestaan.

Louter toeval was het, dat ik een week later in het gemeente-archief, bij het doorbladeren van oude Eper kranten, eenzelfde mededeling tegenkwam. Er stond letterlijk: „'t Vee kan in deze maand, waarin de voedingswaarde van 't gras veelal sterk gaat verminderen, zich te goed doen aan spurrie en knolgroen. Hoe droger deze voedergewassen aan 't vee kunnen worden toegediend, hoe beter”. Het was de rubriek „Van maand tot maand” in het Nieuws- en Advertentieblad voor Epe, Heerde, Wijhe, Olst en omstreken en de maand was oktober 1919. In 1915 was men ermee begonnen. Onder het „Plaatselijk nieuws” van 2 oktober 1915 werd de aankondiging gedaan: „Wij maken onze lezers opmerkzaam op de nieuwe rubriek „Van maand tot maand”, die in dit nummer aanvangt en bewerkt wordt door een zeer bevoegd man”. Wie dat was heb ik nog niet kunnen achterhalen. De rubriek bestond uit twee delen:

- a. Wat men buiten ziet en hoort.
- b. Wat er te doen valt.

In het eerste deel kwamen onderwerpen aan de orde met een informatief en educatief karakter over de planten- en dierenwereld of verschijnselen in de natuur. Er waren onderwerpen bij die we nu zouden kunnen aantreffen in de rubrieken „Tussen heuvels en rivier” of „Natuurlijk” van het Gelders Dagblad.

Het tweede deel uit „Van maand tot maand” gaf land- en tuinbouwvoorlichting. Als men dieper op de onderwerpen wilde ingaan dan werd daarvoor de rubriek „Landbouwnieuws” gebruikt of wijdde men er een afzonderlijk artikel aan. Dan was er nog het nieuws voor de pluimveeteelt en over bloemen en planten. De aanzet tot deze krantenvoorlichting moet worden gezocht aan het eind van de vorige eeuw.

De grote internationale landbouwtentoonstelling die in 1884 in Amsterdam werd georganiseerd, kan beschouwd worden als een keerpunt in de geschiedenis van de Nederlandse landbouw. Niet omdat, zoals door velen is geschreven en nageschreven, de boeren bij die gelegenheid wakker schrokken uit een langdurige slaap om te ontdekken hoe achterlijk de Nederlandse landbouw was in vergelijking met die in andere Europese landen”. We lezen dit in „Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950” van Jan Bieleman. „Veeleer was het zo”, vervolgt Bieleman „dat bij deze gelegenheid de nationale overheid ervan doordrongen raakte dat in andere landen tal van zaken, zoals onderzoek, voorlichting en onderwijs inzake de landbouw tot de natuurlijke bemoeiingssfeer van de overheid werden gerekend, terwijl dat hier tot dan toe niet het geval was geweest. Dit leidde ertoe dat - mede op aandringen van het in 1884 opgerichte Nederlands Landbouw Comité (NLC)- de regering in 1886

overging tot het instellen van een Landbouwcommissie. Deze staatscommissie was bedoeld om de landbouwpolitiek uit te stippelen voor een overheid die op dat gebied niet over een kundig ambtenarenapparaat beschikte.

Voorlichting was een van de onderwerpen, die de volle aandacht van de commissie had. Het zou in alle provincies op georganiseerde wijze ter hand moeten worden genomen. In 1890 werd de eerste Rijkslandbouwleraar (landbouwvoorlichter) benoemd voor Overijssel en Gelderland samen. In de volgende decennia kregen deze voorlichters (nu Rijkslandbouw-consulenten genoemd) de beschikking over een uitgebreid net van hoofdassistenten en assistenten, verspreid over hun gehele rayon. Door middel van voordrachten en krantenartikelen maakten deze consulenten de boeren en tuinders vertrouwd met veel nieuwigheden. Daarnaast verzorgden ze wintercursussen en gaven onderwijs aan de inmiddels opgerichte landbouwwinterscholen. W nemen de krant er weer eens bij en gaan naar de tweede helft van 1915. Kort na elkaar verschenen drie artikelen. Onder het hoofd Landbouw een verhaal over meeldauw. In de Landbouwkroniek wordt besproeiing tegen aardappelziekte besproken en onder het hoofd Tuinbouw verschijnt de uitslag van proeven met kunstmest op de Rijkstuinbouw-proeftuinen. Vervolgens op 2 oktober „Van maand tot maand”.

Of het uitsluitend de Landbouwcommissie is geweest die de voorlichting stimuleerde, durf ik niet te beweren. Men hoorde van nieuwe methoden en boeren wilden zich op de hoogte stellen van de ontwikkelingen. In de leeszaal van de Eper Gemeentewoning kon men ook terecht, zoals uit een verhaal van 15 januari 1916 blijkt. Hierin wordt een jonge boer overigens wel wat erg bedeesd voorgesteld.

„Kiekjes in de leeszaal der Eper Gemeentewoning. Van een jeugdig boertje. Een jongmensch uit den boerenstand, ruim 18 jaar, komt op een Zondagmiddag schoorvoetend de Leeszaal binnen.

Ze zeggen, - zoo fluisterde hij aan den hr Holkeboer in 't oor, dat je hier wat over kunstmest lezen kan. Nou wilde ik wel zoo'n dingsie eens zien. Kan dat? Wel zeker! was 't antwoord; wil je over een bepaald soort van kunstmest lezen voor aardappelen of rogge of boonen? Ja maar ook over chili en superphosphaa. Nu goed, hier heb je een aardig boekje, 't is duidelijk gedrukt en de plaatjes er bij maken u alles duidelijk. Als je iets anders nog wil zien, deze plank, waar dat kaartje staat met de boeken er onder L(andbouw) en V(eeteelt) daar zijn er verscheidene”.

Intussen dreigen we de rubriek „Van maand tot maand” uit het oog te verliezen. In het eerder genoemde artikel van oktober 1919 lezen we:

“Om de stammen der ooftbomen dienen lijmbanden te worden aangebracht, teneinde daardoor de wijfjes-wintervlinders die, zooals men weet, nagenoeg niet vliegen kunnen, te beletten bij de blad- en bloesemknoppen te komen”. In een volgende aflevering van de krant wordt een artikel gewijd aan rupsenlijm, waarover inlichtingen kunnen worden verkregen bij de Phytopathologische

Dienst (Plantenziektenkundige Dienst) die in 1906 werd opgericht in Wageningen.

Straatverlichting was, vooral in het buitengebied, niet in ruime mate aanwezig en in november wordt ons dan ook verteld: „Als 't maantje niet schijnt, kan het 's avonds vaak erg donker zijn. Geen wonder dus, dat 't maanlicht vooral ten plattelande, zeer wordt gewaardeerd”. Dan nog een goede raadgeving voordat de winter invalt: „Landbouwwerktuigen en tuinbouwgereedschappen welke voorlopig geen dienst meer hebben te doen, make men schoon, om ze daarna op een droge plaats op te bergen”. In januari zijn de dagen nog kort en een vers spoor ons aan:

„Gebruikt het uur,

't Is kort van duur; De tijd gaat vlug,

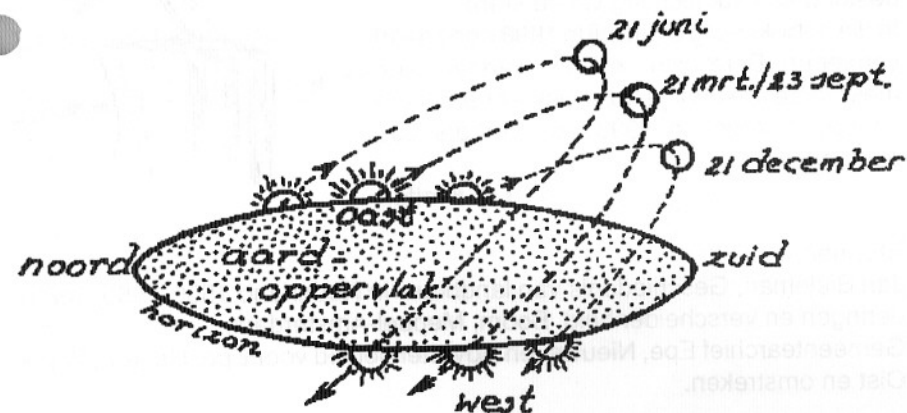
Keert nooit terug.”

Het advies voor de landbouw en voor de tuin luidt deze maand: „De akkers waarop men aardappels of haver denkt te verbouwen, kunnen reeds worden bemest en daarna omgeploegd of omgespit.

De bedekking der perken met voorjaarsbloembollen kan, als 't weer niet te guur is, bij 't naderen van Februari worden verminderd. Een te sterke en te langdurige bedekking maakt de planten zwak en weinig bestand tegen guur en schraal voorjaarsweer”.

In Februari kan men niet om St Petrus heen: „Zooveel dagen als de leeuwerik zingt voor St Petrus, evenveel dagen daarna zwijgt deze vogel ook nog weer”. St Petrus of St Petri was van ouds de dag waarop pachtovereenkomsten ingingen en pacht werd betaald.

“Zooals bekend is” wordt in de maand maart geschreven, „zijn bij 't begin van den Lentetijd (21 Maart) dagen en nachten nagenoeg even lang, terwijl alsdan de bron van licht en warmte precies in 't Oosten opkomt en juist in 't Westen beneden de kim daalt”. Hoewel Ampt Epe een historisch- en geen natuurkundig tijdschrift is, zal ik in een tekening toch even laten zien hoe dat zit.

„Tusschen den 16den en den 20sten Mei wordt gewoonlijk de boekweit gezaaid; niet vroeger, want dit zomergewas is uiterst gevoelig voor nachtvorst". Wie boekweit verbouwde hield van ouds vaak bijen, waardoor de krant weer aandacht besteedde aan de imker. In „Van maand tot maand" in juli lezen we: „De imker make de wasmotvlinder en de wasmotlarven onschadelijk, opdat de laatstgenoemden de honingraten niet vernielen en de werkzame bijen niet in hare nuttige werkzaamheid worden gestoord".

Spoedig zien we dat er meer aandacht aan de imker werd besteed. Er verscheen een rubriek voor de bijenhouders: „De immeker en zien biejen". Streektaaldeskundigen zullen mij wel te lijf willen gaan maar, dames en heren, ik heb het letterlijk overgenomen:

„Wiej, immekes, numen Augustus ook wel de Honingmoand, um raejen die biejen, tenminste in disse streken, in disse moand, as wanneer de heistruukske blujen, veulal un boel honning weten te halen".

In het begin van de jaren dertig komt de klad wat in de rubriek „Van maand tot maand". Een enkele maand verschijnt de rubriek niet en we komen – onvermijdelijk – herhalingen tegen. Uiteindelijk verschijnt op 7 augustus 1935 „Van maand tot maand" voor de laatste keer in de Eper Courant.

Daarmee was de voorlichting in de krant niet ten einde. In 1931 was al een begin gemaakt met de rubriek „Land- en Tuinbouw". Hierin werd meer informatie dan voorlichting gegeven. Zo waren er de vaste onderdelen „Overzicht zuivelproducten" en „Overzicht eieren", verslagen van vergaderingen en mededelingen van de Rijkstuinbouwconsulent. Nu en dan werd er een duidelijk voorlichtend deel aan toegevoegd: Bemesting van 't weiland, verbetering van melkwinning en stalinrichting in Gelderland, strijd tegen draaihartigheid.

Met de toename van het aantal avondcursussen en voorlichting vanuit lokale landbouworganisaties, kan men zich voorstellen dat er geleidelijk aan minder behoefte bestond aan voorlichting via de krant.

In die ontwikkeling zal ik mij in 1998 eens gaan verdiepen. Beter zou het zijn, wanneer een meer terzake-kundige lezer het ter hand nam en ons hierover in 1998 een verhaal zou aanbieden.

J.C. Kreffer.

Bronnen:

Jan Bieleman, Geschiedenis van landbouw in Nederland 1500-1950, veranderingen en verscheidenheid. Boom, Meppel-Amsterdam.
Gemeentearchief Epe, Nieuws- en Advertentieblad voor Epe, Heerde, Wijhe, Olst en omstreken.

Inhoud

Adel, ridderschap en (ambts)jonkers in het ambt Epe

door E. de Jonge

1

De hongersnood van 1845

door Bertus van den Bremen

14

Epe subsidieerde de hogere overheid in 1461

door Gerrit Kouwenhoven

19

Land- en tuinbouwvoorlichting in de krant

door J. C. Kreffer

20